

Poslední část dialogu akcentuje komponentu demokracie – občanskou společnost, ale především se obrací k významu historie v politickém diskursu.

Teze: Politika je pro mě především správou věcí veřejných a také kolbištěm, kde se střetávají různé zájmy a ideové a ideologické pohledy na svět. Politika a samozřejmě politici nesmějí být, nebo přesněji řečeno neměli by být odtrženi od běžného života.

Musíme hledat aktuální řešení, nikoliv řešení z minula. Ale inspiraci v časech předešlých bezesporu nalézt lze. Též tam lze nalézt pohled na lidskou svobodu.

Historie totiž učí kriticky myslet, a to se hodí v jakémkoliv oboru lidské činnosti.

Nedostává se nám také publikací, které by ustupovaly od popisnosti a jejichž autoři by se s filosofickým nadhledem zamýšleli nad momenty, kdy demokratický systém nedokázal čelit silám, které se ho snažily demontovat, a nástupu diktatury.

Teprve nyní u nás dospívá generace – obdobně jako v Německu v 60. letech, více než 20 let po válce – narozená už v demokracii, která se začíná ptát svých rodičů a prarodičů, co dělali a jak žili za nacistické okupace a komunistické diktatury.

Dialog byl natočen v úterý 24. února 2015 dopoledne v prostorách pracovny doktora Hazdry v ÚSTR, Siwiewcova 2, Praha 3 – Žižkov. Poslední část dialogu byla natočena 19. 3. 2015 ve stejných prostorách.

... Demokracie a občanská společnost ...

MS: *Jaký máte postoj k občanské společnosti? Toto slovní spojení není některým lidem po chuti.*

ZH: Zvláště některým politikům. Kvalita občanské společnosti úzce souvisí s kvalitou demokracie. Nemůžeme přece veřejný prostor omezit jen na politickou sféru a soupeření politických stran. Měli bychom usilovat o to, aby bylo co nejvíce občanů vtaženo do aktivního veřejného života, ve kterém se povede dialog o směřování společnosti, o jejích problémech a kde se formou diskuse budou hledat odpovídající řešení. Participace občanů na dění v jejich zemi je jedním z účinných prostředků jak zabránit odcizování světa politiky od ostatních vrstev společnosti.

... Politika v demokratickém kontextu ...

MS: *S demokracií souvisí otázka politiky. Co je pro vás politika? Nahlížíte na ni jako na správu věcí veřejných?*

ZH: Politika je pro mě především správou věcí veřejných a také kolbištěm, kde se střetávají různé zájmy a ideové a ideologické pohledy na svět. Politika a samozřejmě politici nesmějí být, nebo přesněji řečeno neměli by být odtrženi od běžného života. Tomu může napomoci právě silná občanská společnost, mimo jiné coby svorník propojující občany s těmi, co rozhodují. Nic není ideální, ale na druhou stranu bez ideálů a vzorů nastavujících nám měřítko si nedovedu představit zdravou a fungující společnost. A tím se opět vracíme k oblastem, o kterých jsme již hovořili, tedy k výchově a vzdělání. Nesmíme opomenout ani další důležitý úkol, totiž pokusit se navrátit politice obsah a smysl. Proto bychom coby občané a voliči měli dbát o to, aby do politiky vstupovali lidé, kteří jsou pro veřejnou službu připraveni, mají kredit, potřebnou erudici a též životní zkušenosti. Jedině tak začne být politika brána vážněji větší částí populace, než je tomu nyní. Ačkoliv si to zdaleka ne všichni připouštějí, politika je nedílnou součástí našich životů a každodenně do nich zasahuje. I to je důvod, proč bychom se o ni mohli, ba měli více starat.

MS: *Ne každý je však ochoten k participaci ve veřejném prostoru.*

... Historie a její význam ...

MS: *Hovoříme-li o proměnách společnosti, bylo by chybou opomenout historii, poněvadž v ní se odráží děje, které by měly být reflektovány pro budoucí generace. Čím je pro vás historie? Můžeme v ní nalézt cestu k osvobození člověka?*

ZH: Historii lidstva lze vnímat jako zápas za svobodu člověka – ať se odehrával v dávnějších dobách, nebo v éře moderních či soudobých dějin. Koneckonců probíhá rovněž v naší přítomnosti. Ano, tento zápas bych označil za jednu ze stěžejních linií, které procházejí dějinami a dávají jim smysl – tedy i smysl naší existenci. Kdybych měl personifikovat, která z postav české, ale také evropské historie mi svým životem symbolizuje nikdy nekončící svár, jehož jádrem je svoboda člověka, uvedl bych příklad Jana Amose Komenského. Do osudů tohoto výjimečného a mimořádně vzdělaného muže zasáhly krutým způsobem události zejména první poloviny 17. století spojené s třicetiletou válkou, kdy musel coby člen Jednoty bratrské opustit z náboženských a politických důvodů vlast a většinu života strávil jako exulant v různých evropských zemích. Nevyhnuly se mu ani rodinné tragédie, když mu na mor zemřela první žena a obě děti. Komenského význam však nespočívá pouze v jeho úctyhodné pedagogické, didaktické a filosofické činnosti, díky čemuž získal proslulost na celém světě, a proto bývá označován přízviskem „učitel národů“. Zároveň to byl člověk, který se ustavičně zamýšlel nad stavem společnosti, v níž žil, a nad jejími nedostatky. Hledal cesty k její nápravě. Popsal je také v jednom ze svých nejdůležitějších děl příznačně nazvaném *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. A prvořadý význam zde hraje právě otázka svobody. V situaci, kdy byla Evropa rozvrácena třicetiletou válkou, patřilo k jeho hlavním přáním, aby se lidskému pokolení opět navrátila svoboda: „Svoboda myšlenková, svoboda náboženská i svoboda občanská, svoboda, tvrdím, je nejskvělejší statek stvořený spolu s člověkem a od něho neodlučitelný. Uvedme proto člověka, pokud to vůbec lze, na svobodu,“ vyzýval tehdy Komenský. Zápas o svobodu člověka se prolíná celými dějinami. Jen ve 20. století se setkáváme s příběhy milionů jednotlivců – samozřejmě z toho známe a máme zdokumentován jen zlomek – do jejichž osudů výrazně zasáhly diktátorské režimy, které potlačovaly veškeré svobodné jednání, omezovaly názorovou pluralitu a zastrašovaly či přímo likvidovaly jakoukoliv opozici. Soubor o obnovu svobodného a demokratického světa byl pro mnohé občany skutečným smyslem jejich života. Ale s příběhy obsahujícími podobné ideové principy se setkáváme snad ve všech dějinných epochách. Některé momenty či jevy se v historii opakují nebo jsou její trvalou součástí, neboť je nelze oddělit od lidské společnosti jako takové. Podstata lidských bytostí, rozmanitost vlastností, povahových rysů a charakterů se příliš nemění. Ostatně například Shakespearova dramata a četná literární díla jsou toho dokladem.

MS: *Pouze kulisy se proměňují, podstata zůstává.*

ZH: Přesně tak. Jádro člověka zůstává ve své podstatě stejné. Avšak vedle toho rozvoj lidské civilizace, respektive její vědecko-technická úroveň jde nebývale a dynamicky dopředu. Co je dnes nové a moderní, zítra je už zastaralé. Co je dnes avantgardou, zítra je už klasikou. Otázka je, kde se nachází hranice lidského poznání, kam až se může posunout a jak moc se v důsledku toho promění mentalita člověka, zdali budeme vůbec schopni tyto civilizační změny revolučního rázu unést. Když to tedy shrnu, tak historii rozhodně nepokládám za něco uzavřeného, ba naopak, do naší přítomnosti promlouvá více, než si mnozí připouštějí. Zápas člověka o svobodu a důstojnost nijak nevymizí, bude stále probíhat. A proto bychom se měli ptát: co to vlastně svoboda je, jak ji zachovat a jak se inspirovat příběhy z minulosti, přestože se některým mohou jevit jako nedůležité. Což ale, jak jsem řekl, není pravda.

MS: *Popsal jste tezi, která zní: historia magistra vitae – historie učitelka života.*

ZH: Platí to jen z části - někdy větší, ale často z té menší. Kdyby se lidé opravdu poučili, tak by už nemohlo docházet k válkám, krvavým revolucím a společenským krizím všeho druhu. I když se v historii setkáváme s jevy, které se opakují, nikdy se tak neděje za stejných okolností, souvislosti jsou vždy jiné. Musíme hledat aktuální řešení, nikoliv řešení z minula. Ale inspiraci v časech předešlých bezesporu nalézt lze.

... Kdo „nezná“ svou historii ...

MS: *Když člověk vstupuje do vašeho institutu, setkává se se Santoyanovou tezí: „Kdo nechce poznat svou minulost, bude nucen si ji zopakovat.“ Můžeme říci: kdo nechce hledat poučení z historie ...*

ZH: Hledejme v historii moudrost, inspirujme se, vedme o minulosti otevřený, nepředpojatý dialog. To je důležité.

MS: *Soudíte, že v tomto ohledu bylo vykonáno dost? Dokážeme vést nezaujatý dialog? Položme si otázku: Kolikrát byla naše historie přepisována - a to ve 20. století?*

ZH: Jedná se též o „okřídlenou“ větu. Stává se z ní klišé. Můžeme se setkat i s výroky, že historii píší vítězové.

MS: *Jste snad stoupencem toho, že do historie promlouvají jednotlivci?*

ZH: Samozřejmě že promlouvají, už jsme o tom ostatně hovořili ...

MS: *Dříve to byla dělnická třída, která utvářela dějiny. Vzpomeňme si na 25. únor 1948.*

ZH: Nemluvil jsem o jednotlivcích v tom smyslu, že by sami o sobě měli vytvářet nějaký monopol na výklad dějin. Ale je to o přístupu. Před bezejmennou masou upřednostňuji poznávání minulosti prostřednictvím příběhů, za kterými vidím konkrétního člověka a jeho činy, názory a prožitky.

MS: *Až na základě lidských příběhů konstruují historici obecný příběh?*

ZH: Historie je jeden velký příběh skládající se z osudů lidí, kteří byli jako my, z masa a kostí, žili v nějaké době a ta se otiskla do jejich životů a oni zanechali své stopy v ní, někdo větší, někdo menší. A my ty stopy odkryváme, analyzujeme a interpretujeme. Snažíme se postihnout hlavní tendence hýbající vývojem společnosti v určité dějinné etapě.

... Marxistické pojetí dějin ...

MS: *Dobrá, nesouhlasíte náhodou s postoji, pojetím, které zde bylo hlášáno před rokem 1989? Mám na mysli třídní pojetí. Dominantní byla dělnická třída, jež pak ovlivňovala sociální, politické, hospodářské klima.*

ZH: Protože nesouhlasím s ideologickým marxistickým pojetím dějin, které převládalo před rokem 1989, mám s tím problém.

MS: *Trochu jsem do vás štouchl, poněvadž jste tvrdil, že nejen jednotlivci, ale z nich se vytvořivší skupiny mají odpovídající sílu pro „tvorbu“ dějin.*

ZH: Chápu, za tendencemi a názorovými proudy je třeba hledat konkrétní lidi, s čímž souvisí i potřeba co nejvíce proniknout, byť zprostředkovaně pomocí pramenů, do duchovního klimatu příznačného pro tu či onu epochu. Jak už jsem řekl, v historii si všímám konkrétních příběhů lidí, kteří často čelí existenciálním a osudovým výzvám. Zajímá mě, jak a proč jednali a jak se ony velké

dějiny proluly s mikrohistorií, s příběhem určitého místa a jeho obyvatel.

MS: Řekl byste, že historie před rokem 1989 dávala jedince do „závorky“, umenšovala jej?

ZH: Zase záleželo na konkrétních historících a badatelích. Historiografie před rokem 1989 spíše pracovala s masami, s třídním pojetím dějin, což je v logice marxistického uvažování obvyklé, ale nalezneme i historiky, kteří neopomínali připomínat význam a roli jedince, který by se neměl rozplynout v jakési bezejmenné hmotě.

MS: Rozumím, ale domníváte se, že marxistické pojetí dějin, jež mělo svou etapu, která byla překonána, nám může něco říci? Tážu se proto, že člověk může o dějinách uvažovat tak, jak byly vykládány. V historii se neobjevovala pravda, ale upřednostňoval se pohled dělnické třídy. Můžeme pro něj nalézt opodstatnění?

ZH: Marxistickou historiografii nelze šmahem odsoudit s tím, že vše, co vytvořila, bylo zcela špatné. Pochopitelně nám nemusí být tento výklad blízký. Zároveň v tomto proudu naleznete historiky, kteří ve svých dílech napsali ideologicky žádoucí úvod a závěr, ale když jejich práci čtete, zjistíte, že je po odborné stránce kvalitně zpracovaná a že přináší zajímavý pohled na zkoumané téma. Například práce profesora Roberta Kvačka jsou stále ceněny navzdory tomu, že vznikaly v době komunismu. Necítíte z nich ideologický balast. Obecně je třeba k jakýmkoliv publikacím přistupovat s otázkou, zda a jak jsou, nebo nejsou přínosné a užitečné. Osobně nemám rád ideologizování. Mnoho prací bylo poplatných době – to bezesporu ano. Historii to dost neblaze poznamenalo a negativně se otisklo do jejího hodnocení a přístupu lidí k ní i po roce 1989. Také v současnosti se setkáváme s postoji, že historie je jakousi služkou režimu, který zrovna vládne, a že to neplatí jen o komunistické éře. Mimochodem, když se podíváte na historiky a kronikáře působící ve středověku, v čem spočíval hlavní smysl jejich působení? Práce, které vytvářeli, pomáhaly v první řadě upevňovat legitimitu panovníka. Přesto to nic neubralo na jejich významu a dodnes nám slouží jako zajímavé prameny charakterizující atmosféru doby, v níž vznikly. Krále a císaře vykreslují idealistickým způsobem. Jistě jim přisuzují vlastnosti, které neměli. Když k tomu však přistupujete kriticky, dá se s takovými prameny dobře pracovat.

MS: Ano, ale musíte mít odpovídající filtry ...

ZH: A opět jsme u kritického přístupu. Ti, co k historiografii přistupují poctivě, co ji studují s vážným zájmem, takové kritické filtry mají a postupně je rozvíjejí. Najednou vidíte, jak historie může být praktickým oborem. Historie totiž učí kriticky myslet, a to se hodí v jakémkoliv oboru lidské činnosti. Netýká se to pouze profesionálních historiků. Pro profesionály by to měla být základní výbava: analyticky přistupovat k pramenům a umět je vyhodnocovat – číst mezi řádky. Tyto schopnosti jsou nezbytné pro studium jakýchkoliv pramenů, ať už vznikly v časech komunistických, nacistických nebo třeba v éře první republiky. Zrovna v případě Československa 20. let stačí začít se do novin a knížek reflektujících témata katolické církve, šlechty nebo třeba Habsburků. Setkáte se také s ideologickým nánosem prostupujícím publicistickou i historickou tvorbou, ve které dominoval „antipohled“ namířený proti skupinám či vrstvám, které jsem jmenoval. Totéž platí i v opačném případě. Co nemá předponu „anti“, ale naopak je vychvalováno, je nezbytné hodnotit rovněž velmi obezřetně. Z historiků, kteří byli odchováni marxistickou historiografií, jsem už uvedl žijící legendu Roberta Kvačka, do této skupiny též patří bohužel zesnulí historikové Robert Sak a Zdeněk Kárník. Tito a někteří další si osvojili velmi kvalitně historické řemeslo. Není ani tak důležité, že byli marxistickými historiky, jako to, že se snažili jít do hloubky, a mnohem podstatnější než nějaká ideologie byla pro ně snaha dobrat se dějinné pravdy ...

MS: ... a zasadit skutečnosti do širších kontextů.

ZH: Jistě, a ještě to trochu doplním. K tématům výzkumu by se nemělo přistupovat „marxisticky“ ani „kapitalisticky“, ale tak, aby analýza byla co nejpocitivější, aby výsledky byly co nejrelevantnější a rekonstrukce dějinných událostí pokud možno co nejvěrnější. My historikové totiž dějiny rekonstruujeme. Postmoderna říká: píšeme je znovu.

MS: *Zapojujete se do konkurence textů, přístupů a někdy i „marketingu“?*

ZH: Když zaznělo slovo texty, tak kořeny českého novodobého dějepiscectví jsou úzce spjaty s filologií a s časy tzv. národního obrození, s osobnostmi, jako byli jazykovědec a historik František Martin Pelcl či Josef Dobrovský. Nejedná se o náhodu, neboť jedním ze základních předpokladů historikova poznání je schopnost porozumět psanému textu, vyhodnotit jej a interpretovat.

MS: *Důležitá poznámka, posuňme se z národního obrození do období před rokem 1989. Mohli bychom je označit za zkažené. Člověk se musí vyrovnávat se skutečností, co bylo jazykem záměrně zahalené. Sám jste zmínil profesora Kvačka, profesora Kárníka, ti se s fenoménem „zkaženého jazyka“ museli vypořádat. Ne nadarmo profesor Kvaček přešel na jiné téma zkoumání.*

ZH: Po roce 1968 mu bylo zakázáno přednášet dějiny 20. století, a proto se přeorientoval na 19. století. Před vyhazovem z fakulty ho však „zachránilo“ úmrtí jeho ženy a skutečnost, že měl malého syna a svým způsobem se z něj stal „sociální případ“. Proto mohl na fakultě setrvat pod podmínkou, že se už nebude věnovat dějinám minulého století.

MS: *Ekonomové popisují ve světě tento stav jako „trade off“ – něco za něco.*

... Kvalita historických prací ...

MS: *Jaká podle vás byla kvalita historických prací po komunistické éře? Jaké výzvy stály před historiografií po roce 1989?*

ZH: Historiografie se hlavně postupně zbavovala onoho ideologického zatížení, osvobozovala se od dozorování ze strany mocenských orgánů. Současně se propojovala se světem, snažila se odstranit izolaci, v níž se nacházela takřka půl století a podrobněji se seznámit s moderními trendy a postupy obvyklými zejména v západní Evropě a v angloamerickém prostředí. Projevilo se to i v překladech, kdy česky vycházely tituly, které na Západě lidé znali několik desetiletí. Rovněž se ke své profesi začali vracet historikové vyhození v době normalizace z akademických institucí z politických důvodů. To byl příklad již zmíněného profesora Zdeňka Kárníka, který se zabýval dějinami dělnického hnutí a socialistických stran. Díky němu jsme se také dočkali monumentální syntézy o první republice, která vyšla ve třech svazcích na prahu 21. století. Taktéž se do své vlasti vrátili někteří historikové, kteří žili v exilu. Jmenovitě mám na mysli Bořivoje Čelovského, který se věnoval Mnichovské dohodě, protektorátním dějinám a tomu, čeho byl součástí, tedy exilu. Opomenout nelze Viléma Prečana, který se mimo jiné zabývá česko-slovenskými vztahy a dějinami komunistické diktatury. Ten v německém Scheinfeldu-Schwarzenbergu vybudoval Československé dokumentační středisko nezávislé literatury. V 90. letech pak stál u vzniku Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd.

MS: *Můžeme uvést i Karla Kaplana.*

ZH: Karel Kaplan žil zhruba od poloviny 70. let, stejně jako Vilém Prečan, v Německu. Patří k průkopníkům výzkumu československých dějin po roce 1945, zejména co se týče rané fáze padesátých let, kdy se komunistický režim etabloval a kdy probíhaly vykonstruované politické monstrprocesy. Kaplanovy práce o komunistické mocenské mašinérii v této době jsou dnes klasikou.

MS: *Jeho výzkum je založen na pečlivém uspořádání pramenů. Jsou lidé, kteří vývoj pečlivě popíší, zachytí dějovou souslednost, ale pak přijde někdo, kdo si historické prameny přečte a napíše filozofii*

dějin, poněvadž dá lidské usilování do metafyzických kontextů. Popisnost je potlačena a člověku se vyjevuje duch lidského bytí.

ZH: Toto je do velké míry před námi. Produkce historiografie po roce 1989 se nejprve zaměřila na mapování bílých míst. S tím přišel třeba Jan Křen – Bílá místa v dějinách. Kromě oněch politických procesů, komunistické justice a jejich obětí se pozornost věnovala například kolektivizaci venkova a perzekuci selského stavu, postavení církvi či odsunu německého obyvatelstva. Rovněž čekáme na ucelenější práce o dějinách KSČ a StB. Nedostává se nám také publikací, které by ustupovaly od popisnosti a jejichž autoři by se s filosofickým nadhledem zamýšleli nad momenty, kdy demokratický systém nedokázal čelit silám, které se ho snažily demontovat, a nástupu diktatury. Tyto práce by se měly více zamýšlet nad tím, jak se v českých zemích a okolních státech proměňoval obsah a charakter demokracie, v čem spočívaly její slabosti a selhání vůči totalitárním a autoritářským tendencím, jak se proměňovaly společenské elity a společnost jako taková. V neposlední řadě by se měly zaměřit na analyzování mechanismů, díky kterým diktátorské režimy převzaly moc, jak se tato moc konsolidovala a proměňovala. Pro takové účely je prospěšné, když historikové úzce spolupracují s kolegy z dalších společenských oborů: se sociology, psychology, jazykovědci nebo právníky.

MS: *Soudíte, že českou historiografii čekají velké výzvy – mapovat pozitivisticky momenty totalitního státu?*

ZH: Samozřejmě, má před sebou velké úkoly, což ostatně ukazuje má předešlá odpověď. Nedílnou součástí toho je nutnost vytvořit adekvátní pramenný základ – ať už formou edic dokumentů nebo základních popisných prací, ...

MS: ... což si dal za úkol Vilém Prečan.

ZH: Nebo též Karel Kaplan, který napsal řadu monografií o komunistickém Československu, bez nichž se dnes těžko obejdeme.

MS: *Máte na mysli otázku procesu s Miladou Horákovou? Je však otázka, jak jsou tato díla přijímána? Historik cosi popíše, ale má to odezvu ve společnosti?*

ZH: To je velmi podstatná otázka, protože odborné práce jsou čteny velmi malým okruhem zájemců. Podívejte se na náklady odborných, ale i populárně laděných knih s historickou tematikou. Takový titul má obvykle náklad zhruba tisíc výtisků, a to je ještě hodně, zatímco před rokem 1989 to bylo i více než deset tisíc.

... Dopad historických prací na veřejnost ...

MS: *Sluší se připomenout, že je také velká konkurence titulů. Kolik knih se vydává v současnosti?*

ZH: Trh, co se týče počtu vydaných titulů, je na svém vrcholu. Historická témata zachycená v literatuře – ať v odborné, nebo populárně naučné – patří k nejžádanějším, což je jistě pozitivní zjištění. Současně s tím kontrastuje fakt, že se u nás stále méně čte. Obecně se jedná o celoevropský jev, který z části koresponduje s rozvojem moderní techniky, ale i s životním stylem a návyky souvisejícími s trávením volného času.

MS: *Každý má své preference. Dobrá, ale trochu jste mi unikl od otázky. Jaký je dnes „společenský dopad“ historických prací, alespoň podle vás?*

ZH: To je relativní. Co je to „společenský dopad“?

MS: *Tím myslím, aby titul vyvolal společenskou diskusi. Informují média dostatečně o produkci*

historiků? Je zřejmé, že historik nepíše, aby se jeho knihy staly „lapačem prachu“, ale aby se četly.

ZH: Myslím, že seriózní média - média veřejné služby - rozhlas a televize věnují moderním dějinám poměrně velký prostor. Přispívá k tomu i fakt, že je k dispozici mnohem více vysílacích kanálů než před rokem 1989, kdy byly pouze dva v televizi a - nepletu-li se - tři v rozhlasu. Existují specializované stanice, byť se potýkají s nízkou poslechovostí či sledovaností. Mám na mysli pořady na Českém rozhlase Plus, k nimž patří například Příběhy 20. století, nebo velmi populární Toulky českou minulostí vysílané mnoho let stanicí Praha, resp. nyní už „Dvojkou“ Českého rozhlasu. Za přínosný pokládám cyklus České televize Neznámí hrdinové, byť ten již skončil. Na ČT také každý týden běží - kromě řady dokumentárních filmů - diskusní pořad Historie CS. Historicky zaměřených pořadů tedy není málo. Na druhé straně, když to konfrontujete s reálným dopadem, s nižší sledovaností tvořenou z větší části střední a starší generací, s tím, jaké znalosti či spíše neznalosti mnozí občané o svých dějinách mají, a když jedete třeba vlakem a všimáte si, jestli spolucestující něco čtou, je to zpravidla bulvár, tak ve vás lehce převládne oprávněný pocit zmaru. Ale tomu se nesmíme poddat...

MS: Žijeme v úpadkové době, na níž se podílí každý z nás ...

... Vyrovnání se s minulostí ...

MS: Můžeme si klást otázku vztahující se k vyrovnání se s minulostí. Co podle vás toto spojení skrývá? Jak se společnost může vyrovnávat s minulostí, když historická témata dává do závorek a stávají se předmětem úvah a diskusí pouze malého počtu občanů?

ZH: Nedomnívám se, že by to bylo v jiných dobách příliš odlišné. Reflexe minulosti vyžaduje jisté vzdělání a intelekt, což je a bude vždy záležitostí užšího okruhu lidí. Vůbec to vyrovnávání se s minulostí je proces, který nikdy nekončí. Minulost stále žije svým životem, protože každá další generace ji pokaždé znovu objevuje, poznává a reflektuje. Pro mě je spíš příjemným zjištěním, když pořádám pro veřejnost a pro školy - a pravidelně to dělám ve svém rodném Nymburce, ale nejen tam - nějaký diskusí večer či přednášku s historickým tématem nebo hudebně-literární pořad reflektující nedávnou minulost, a je plno. Říkám si: to nejsou intelektuálové ani profesionální historikové. Jedná se o lidi, které zaujalo téma na plakátu, anebo se zajímají o historii, protože chtějí a pokládají to za přínosné. Prostě historie je menšinovým žánrem. To máte podobné s operou. Řeknete si: pro koho je opera? Ano, vyhledává ji malý segment lidí. Kvůli tomu má ale opera přestat existovat? Vždy si nalezne své vybrané diváky. S historií je to stejné. Přesto má smysl oslovovat veřejnost a nenásilným způsobem se snažit podněcovat ji k přemýšlení: podívejte se, jsou zde témata, která zasluhují diskusi nejen historiografickou, ale filozofickou, politologickou, zkrátka - celospolečenskou. Na druhou stranu, kdyby zájem o historii byl příliš velký a lidé se příliš ohlíželi do minulosti, nebylo by to podle mě úplně zdravé a hraničilo by to s „mistrováním dějin“. Naopak je přirozené, že se lidé dívají do budoucnosti. Zároveň je však důležité, aby mezi nimi byli občané, kteří dovedou inspirovat a propojovat minulé se současným. To však nikdy nebudou a ani nemohou dělat všichni.

MS: Ano, vaše vysvětlení přijímám. Rád bych konstatoval, že vyrovnání s minulostí probíhalo především v Německu. Děti se ptaly svých otců a prarodičů: Co jsi dělal za II. světové války? Komu jsi sloužil? Můžeme vidět tuto paralelu i u nás? Také se tážeme svých předků, či je nám to jedno?

ZH: Byť se u nás odehrávají různé polemiky či pokusy o diskusi nad minulostí, je pravda, že tak intenzivní celospolečenský dialog jako v Německu zde neproběhl. Nemůžeme přitom říci, že by se nehovořilo o tom, čím si naše společnost prošla před rokem 1989. Zdaleka to však neprostoupilo veřejností v takové míře jako právě v Německu, kde to souvisí s hrůzností dvou světových válek, které Němci rozpoutali. Čechoslováci žádný takový konflikt nezažehli. To však neznamená, že by se v české a slovenské společnosti nenašli lidé toužící po vládě pevné ruky, lidé kolaborující s nacisty a

udávající vlastní spoluobčany, lidé podílející se na příkoří, která páchal komunistický režim, lidé vyznávající xenofobii či antisemitismus. Teprve nyní u nás dospívá generace – obdobně jako v Německu v 60. letech, více než 20 let po válce – narozená už v demokracii, která se začíná ptát svých rodičů a prarodičů, co dělali a jak žili za nacistické okupace a komunistické diktatury. V devadesátých letech to ještě úplně běžné nebylo. Vidím to i sám na sobě. Když jsem koncem devadesátých let studoval na poděbradském gymnáziu, začal jsem se ptát svého dědy, jak to bylo před rokem 1989. Patřil jsem ale k výjimkám. Moje cesta k historii vedla právě prostřednictvím tohoto mezigeneračního dialogu, kdy jsem obcházel pamětníky a kladl jim otázky: jak jste prožili období nacismu a komunismu, jaké byly vaše životní příběhy?

MS: *Těmito čistými dotazy se neptal každý.*

ZH: Ano, ale v posledních letech vznikla řada občanských sdružení, která tvoří převážně mladí lidé, jako je Post Bellum, PANT či Političtí vězni.cz, a ti pokládají pamětníkům podobné otázky a celkově se snaží zvýšit povědomí společnosti o nedávné minulosti. Spatřuji v tom určitou naději, že by se mohl „rozpoutat“ onen kýžený celospolečenský dialog. Třeba se to jednou podaří.

MS: *Vaše poselství je zřejmé: úkol je před námi.*

ZH: Je to výzva i pro Ústav pro studium totalitních režimů.

... Instituce při výzkumu historie ...

MS: *Mile jste přešel k institucím, které působí na poli historie, jelikož jednu zastupujete. Postupujme chronologicky. Po roce 1990 byl založen Ústav pro soudobé dějiny, jeho ředitelem se stává Vilém Prečan. Je to asi první instituce, která začíná mapovat to, čemu říkáme moderní dějiny. Jedná se o malou instituci, ale i z hlediska výstupů je významná ...*

ZH: Souhlasím. Ústav pro soudobé dějiny zasluhuje uznání v mnoha ohledech za to, co na poli výzkumu dějin 20. století vykonal. Vznikl v rámci akademického prostředí po německém vzoru, nevzbuzuje společenské kontroverze, politici jeho činnost nijak zásadně nekomentují ani neovlivňují. Opakem je Ústav pro studium totalitních režimů. Byl založen na základě zákona z roku 2007, který prosadila tehdejší pravicová vláda. Bohužel se tak nestalo na bázi širší politické shody, což působení ústavu neblaze poznamenává dodnes, kdy část levice by jej nejraději zrušila, zatímco někteří představitelé pravice by jej s chutí využívali ke svým mocenským zájmům, doslova jako ideologickou zbraň proti levici. Velké lákadlo v tomto směru představují svazky bývalé StB, které jsou uloženy v Archivu bezpečnostních složek. Patřím k těm, co vítají, že tyto a další archiválie, které nám napomáhají poznávat dění v této zemi před rokem 1989, jsou svobodně přístupné. Nesmí se však stát fetišem. Neměli bychom na předlistopadovou společnost nahlížet pouze jejich prizmatem, a použijí-li nadsázku, neměli bychom být posedlí tím, že za každým rohem objevíme estébáka. Byl by to příliš zjednodušený a úzkoprsý pohled, byť bezpečnostní a represivní aparát hrál samozřejmě významnou roli v ovládnutí společnosti. Připočtu-li skutečnost, že členy Rady, která je nejvyšším řídicím orgánem Ústavu, volí Senát, je to další z důvodů, proč je tato instituce pokládána za zpolitizovanou a proč stále zápasí o důvěru jak odborných akademických kruhů, tak širší veřejnosti. Opět se vrací téma, které jsme už diskutovali: totiž historie jako služka toho, kdo zrovna vládne. Stále se však domnívám, že je šance se této „nálepky“ zbavit. Ústav musí přesvědčit, že je primárně nadstranickou institucí, že výsledky jeho činnosti nejsou vedeny snahou zalíbit se té či oné politické straně, ale že jeho jediným a hlavním politickým zadáním je studovat diktaturu, abychom byli schopni lépe ochránit demokracii a rozpoznávat nebezpečí, která ji mohou ohrožovat. Tak si můžeme časem získat i větší důvěru veřejnosti a být jí skutečně prospěšní. Myslím, že je dobře, že jsou zde dvě instituce – ÚSD a ÚSTR, které spolu mohou kooperovat a doplňovat se.

MS: Pouze utváříte nabídku a je na druhém, jak se k ní postaví. Může i odmítnout ...

ZH: Jedná se o nabídku a je fajn, že tu je.

MS: Vy jste se zde dotýkal dvou institucí. Měli bychom uvést, že jedna starší je součástí Akademie věd, druhá je dítětem politiků. Skutečnost, která byla zmíněna, může na první pohled narušovat výstupy institucí.

ZH: Do kolébky nám byl dán politický základ, který souvisí s okolnostmi vzniku ústavu. Musíme dokázat, že nenabízíme jednostranně ideologický výklad dějin v duchu primitivního antikomunismu, ale že chceme pěstovat otevřený dialog, že chceme dávat prostor různým pohledům na dějiny, byť zrovna s každým z nich nemusíme souhlasit, současně však nechceme nic relativizovat, jak nám někdy bývá podsouváno. To můžeme předvést konkrétní prací a výstupy. Jsem přesvědčen, že to, co ústav vydává, rozhodně není na politickou zakázku. Nevím o jediném historikovi ÚSTR, že by pracoval na objednávku jakékoliv politické strany. Bylo by to špatně. Vše chce svůj čas a též uklidnění kolem ústavu jako takového.

MS: Problém je, že se ÚSTR stal mediálním tématem.

ZH: Nerad bych to zakřikl, ale v posledních měsících se zdá, že se situace značně uklidnila, naprostá většina informací v médiích souvisí s naší činností, a jen minimum se týká názorových střetů, respektive útoků proti ústavu či jeho vedení. Pře o směřování instituce patrně potvrzují, to je koneckonců normální, avšak pevně věřím, že turbulentní časy a mediální palba kolem ústavu jsou snad už za námi.

MS: Nebyla zbytečná?

ZH: Spíš bych řekl, že svojí intenzitou mnohé překvapila. Rozhodně se ale nestalo, že by ústav byl změnou ve vedení paralyzován.

MS: Odcházejí vám schopní lidé.

ZH: To bych neřekl. Naopak přišla řada nových zkušených a výtečných spolupracovníků anebo mladých talentovaných kolegů, kteří dostali příležitost a svůj potenciál, jak jsem přesvědčen, brzy rozvinou a prokáží, že tato volba byla správná. Co se týče organizačních změn, skutečnost, že někteří lidé odešli nebo jsou zahrnuti do reorganizace, ještě neznamená, že ústav končí a že je paralyzován. Tyto změny jsou záležitostí řízení instituce, souvisejí s naplňováním cílů a vize, kterou jsem předložil ve své koncepci, když jsem se přihlásil do výběrového řízení na ředitele ÚSTR, rozhodně nesouvisejí s ideologií či politikou, ...

MS: ... ale se vzájemným nasloucháním.

ZH: Naslouchat si mohou lidé, kteří si důvěřují a chtějí vést skutečný dialog, který směřuje ke konstruktivním řešením. To nemůžete dělat s někým, kdo vám neustále okopává kotníky, organizuje proti vám útoky založené na nepravdách, nenávisti a pomluvách a při první možné příležitosti vás podrazí. Nechci, aby ÚSTR byl rukojmím skupinky lidí, kteří si o sobě myslí, že jedině oni mají patent na správný výklad minulosti. To je mimochodem jedna z příčin rozpoutaných bouří kolem ústavu, neboť někteří představitelé minulého vedení ústavu a jejich spřátelení novináři a politici odmítají připustit, že by ústav mohl řídit někdo mimo tyto kruhy, a za vším vidí nějaké spiknutí, jako by sami byli postiženi tím, co studují. Ale zpět k oněm změnám, ty korespondují se snahou vytvořit efektivnější a transparentnější ústav a také s jeho otevíráním veřejnosti. Zjednodušili a zpřehlednili jsme organizační strukturu. Jasně jsme definovali, co má dělat ústav a co archiv, do jehož kompetence spadá i tolik diskutovaná digitalizace. Je přece logické, že ten, kdo nese zodpovědnost

za zpřístupňované archiválie, musí mít také plnou kontrolu i odpovědnost za jejich digitální kopie. A nic protizákonného v tom není, jak zase někteří strašili a mátlí veřejnost. Na všech archivních pracovištích jsou nyní zřízeny digitalizační jednotky a archiválie se za tím účelem nemusí zbytečně převážet. Digitalizuje se na základě nově zpracovaných metodik, které se inspiroují moderními zásadami uplatňovanými například v americkém Národním archivu ve Washingtonu. Od začátku probíhá stoprocentní kontrola digitálních kopií oproti originálu, aby se zamezilo té obrovské chybovosti z minulých let. Odchody zaměstnanců se tedy týkaly těch činností, které napříště bude vykonávat archiv, přičemž část z nich pod archiv přešla. Zde bych chtěl zdůraznit, aniž se chci někoho dotknout, že se zpravidla jedná o méně kvalifikovanou sílu, rozhodně neodchází vysokoskolsky vzdělaní historikové. Celkově obě instituce naopak posílily. Archiv disponuje novými třiceti pracovními místy, která využil zejména pro zmiňovanou digitalizaci a také pro navýšení kapacity oddělení zabývajícího se agendou vyřizování zákona o protikomunistickém odporu a odboji. Reorganizací uvolněná místa jsme v ústavu využili především pro personální posílení všech odborných oddělení, jak toho zaměřeného na výzkum období nacistické okupace, tak toho na studium komunistické diktatury. Nově pak vzniklo oddělení vzdělávání. Dříve totiž existovala pouhá skupina o třech či čtyřech lidech. Na vzdělávání klademe mimořádně velký důraz. Pro učitele dějepisu pořádáme pravidelné semináře akreditované ministerstvem školství, také e-learningové kurzy a na konci srpna vždy letní školu. Tyto akce jsou většinou velmi pozitivně hodnoceny. Rovněž kolegové připravili několik vzdělávacích DVD věnovaných druhé světové válce, kolektivizaci venkova nebo společnosti v letech normalizace. Chceme, aby vzdělávací aktivity představovali jeden z klíčových pilířů činnosti ústavu. Je to podle mě i jedna z cest, jak ho pevněji zakotvit ve společnosti.

MS: *Vaším zájmem je depolitizovat, profesionalizovat, integrovat do akademického prostředí?*

ZH: Pokud má ústav mít šanci stát se respektovanou odbornou institucí a zároveň otevřenou veřejnosti, musí jednak prohloubit svoji spolupráci s akademickým prostředím a být schopen svými výsledky po kvalitativní stránce obstát. To je základním předpokladem pro to, aby se stal uznávaným partnerem a autoritou, a mohl se tak pasovat do role moderátora dialogu o našich soudobých dějinách poznamenaných diktátorskými režimy. O druhém pilíři zpevňující cestu vedoucí k zakořenění ústavu ve společnosti tu už byla řeč. Spočívá v intenzivní spolupráci se školami. A třetí spatřuji ve větším propojení ústavu s občanským a neziskovým sektorem. Ústav již nyní participuje na několika projektech spolků Post Bellum a PANT. Slibně se též rozvíjí spolupráce se spolkem Archipelag na bázi projektu mapujícího problematiku gulagu a osudy Čechoslováků perzekvovaných na území někdejšího Sovětského svazu.

... Občanský přístup k historii ...

MS: *Abychom to zrekapitulovali: máme zde profesionální instituce: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, ÚSTR, na vysokých školách jsou katedry historie, pokud máme zájem postoupit níže, musíme mít funkční občanský sektor, jejichž spolky se zabývají dějinami. Soudíte, že tento meziprostor dostatečně funkční? Tím myslím na společnost PANT, Post Bellum.*

ZH: Jedná se o jeden z prostředků, jak účinněji oslovit širší veřejnost. Sdružení PANT dlouhodobě odvádí skvělou práci tím, jak oslovuje kantory dějepisu a studenty. Pořádá pro ně nejrůznější vzdělávací akce, které mají za cíl prohloubit znalosti moderních dějin a zabývají se otázkou, jak o nich učit a jaké metody volit. Kromě toho členové PANT připravili četné vzdělávací pomůcky, metodické materiály, výběry z pramenů vhodných pro výuku dějin 20. století a v neposlední řadě spravují velmi oblíbené webové stránky moderni-dejiny.cz. Spolek Post Bellum zase projektem „Paměť národa“, na němž participuje též ÚSTR a Český rozhlas, napomáhá uchovat pro naši společnost příběhy tisíců lidí, kteří prožili své životy z větší části v době nacistické okupace nebo komunistické totality a jejichž osudy jsou v mnoha směrech inspirativní. Takto úspěšných sdružení – míněno na poli moderních dějin – není v naší zemi mnoho. Jejich existence však není samozřejmá a je

vázána na granty a sponzorské dary. O to více si zaslouží podporu ze strany státních institucí, které mají díky nim i větší možnost vstupovat do dialogu s občany.

MS: *Můžeme, prosím vás, provést mezinárodní komparaci? Jak si v poznání historie vedou Slováci, Poláci, Maďaři? Když jsem mohl hovořit s profesorem Vilémem Prečanem, konstatoval: „Slováci mají Ústav paměti národa, který inicioval Ján Langoš, ale ÚSTR má v tomto ohledu náskok.“*

ZH: Máte patrně na mysli, jak si v těchto zemích vedou organizace obdobného typu a zaměření, jako je ÚSTR. Sice existujeme kratší dobu než ÚPN, ale přes všechna úskalí, s nimiž se ÚSTR musel či musí vypořádat a kterých jsme se v našem rozhovoru dotkli, jsme přece jen silnější institucí: máme vyšší rozpočet i počet zaměstnanců a celkově širší působnost. Zatímco v ÚPN pracuje okolo 60 lidí, ÚSTR s Archivem disponují zhruba třemi stovkami míst. Nelichotivou vizitkou slovenské vlády je, že ÚPN - na rozdíl od ÚSTR - stále nedisponuje vlastní budovou a již několikrát se stěhoval z podnájmu do podnájmu. Přestože jak v Čechách, tak na Slovensku aktuální politická reprezentace oba ústavy spíš tiše trpí nebo je jí a většině společnosti jejich působení lhostejné, ve výše uvedeném smyslu je pozice českého ÚSTR přece jen lepší.

MS: *Dobrá, přejděme do Polska a do Maďarska.*

ZH: Polský IPN se naopak těší mnohem větší podpoře od státu. Zaměstnanců je mnohonásobně víc než v ÚSTR, existují pobočky v regionech po celé zemi.

MS: *Nedivme se, naše republika má pouze 10,5 milionů obyvatel a Poláků je téměř čtyřnásobek.*

ZH: Zajisté, ale zároveň se v tom odráží polský přístup k vlastním dějinám. Poláci se o svoji historii zajímají a jsou na ni velmi hrdí. Je součástí jejich vlastenectví, což kontrastuje s českým prostředím, které si poněkud neví rady samo se sebou a má problém se ve své minulosti zorientovat, respektive najít si k ní zdravý vztah. Podobné je to u Slováků a Maďarů. V části slovenské společnosti bují přehnaný nacionalismus a stále se tu například setkáváme s negativními dozvuky existence fašistického Slovenského štátu, který někteří velebí. Varovným signálem je, že bansko-bystrickému kraji vládne neofašista Marián Kotleba. Pro Maďarsko, kde nedávno vznikl nový Komitét národní paměti, s nímž jsme navázali spolupráci, je zase příznačný poněkud frustrovaný pohled do slavné minulosti končící po první světové válce Trianonskou mírovou smlouvou, která z kdysi silného království učinila, viděno maďarskýma očima, marginální stát. Toto je pro mnohé Maďary dodnes bolestné a promítá se do jejich nazírání na minulost i do pohledů na současnost. Ale zpět k našim institucím. Všechny takzvané ústavy paměti národa trpí ve všech postkomunistických zemích podobnými těžkostmi, což je dáno povahou jejich vzniku. Lidé je chápou jako politické instituce, k nimž si musí postupně vytvářet důvěru. Tento proces jejich integrace do společnosti chce svůj čas. Výjimkou je Německo, kde tamní BStU byl založen na politickém a společenském konsensu, zjednodušeně řečeno na dohodě pravice s levicí. Úřad nebyl předmětem takových politických sporů, jako tomu bylo u nás, v Polsku nebo na Slovensku. Navíc v jeho čele stanula skutečná osobnost v podobě současného prezidenta Joachima Gaucka. Když to shrnu, je výzvou pro nás všechny, abychom hledali cestu, jak se stát respektovanými nejen v odborných kruzích, ale měli bychom usilovat o to, aby tyto instituce byly plnohodnotnou součástí středo a východoevropských společností. A aby svými výsledky přispěly k obohacení, inspiraci a také k otevření dialogu o tom, co je do značné míry naším dědictvím, protože každý člověk utvářející nějakou pospolitost je nositelem a dědicem celé minulosti, nikoliv jen její vybrané části, která se mu právě hodí - ať se nám to líbí, nebo ne.

MS: *Z toho pak vzniká mozaika pohledů.*

ZH: Posláním nejen našeho ústavu by mělo být přinášet poznatky o tom, jak se v minulém století dostávaly k moci režimy, které zničily demokracii a z občanů učinily otroky. Jak se jim podařilo

ovládnout společnost? Na co lidi lákaly? Jak se stalo, že je, alespoň zpočátku, mnozí podporovali? Nepochybuji o prospěšnosti takovýchto poznatků také pro člověka dneška. Nemusí si to sice připouštět, ale též svádí každodenní souboj o svoji svobodu, ...

MS: ... *byť ne v takové podobě jako naši předkové.*

ZH: V jiných kulisách.

MS: *Děkuji vám za kritické hodnocení ...*